

COMPLEXUL MUZEAL NAȚIONAL „MOLDOVA” IAȘI
MUZEUL DE ISTORIE A MOLDOVEI

CERCETĂRI ISTORICE
(SERIE NOUĂ)

XXXIII
2014

IAȘI
2014

COMITETUL DE REDACȚIE

Lăcrămioara STRATULAT (redactor șef)

Senica ȚURCANU

Sorin IFTIMI

Tamilia-Elena MARIN

Ioan IAȚCU

Zamfira PUNGĂ

Măriuca-Diana VORNICU (secretar de redacție)

Adriana MIRON (secretar de redacție)

Traduceri revizuite/realizate

Simona POSTOLACHE

Tehnoredactare

Loredana SOLCAN

Grafică copertă

Cătălin HRIBAN

Adresa redacției

Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași

Muzeul de Istorie a Moldovei

Piața Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 1

Iași, RO-700028

Telefon/Fax: 040232218383

e-mail: cercetari.istorice@yahoo.com

ISSN 1453-3960

EDITURA PALATUL CULTURII

Iași

SUMAR
SOMMAIRE – CONTENTS – INHALT

ABREVIERI – Abbreviations – Abreviations – Abkürzungen.....	5
Julia BRAUNGART, The Music-Note Linear Pottery Culture in Eastern Romania: Proposal for a Relative Chronology/ <i>Cultura ceramicii liniare cu capete de note muzicale în estul României: propunere pentru o cronologie relativă.....</i>	9
Vasile DIACONU, Ioan MITREA, Mărturii arheologice provenite din două așezări ale dacilor liberi aflate în zona subcarpatică a Neamțului/ <i>Archaeological Testimonies Coming from Two Settlements of the Free Dacians in the Subcarpathian Area of Neamț County.....</i>	43
Tudor-Radu TIRON, Lucian-Valeriu LEFTER, The Feudal Ceremony of Colomeea/Kołomyja (september 12th 1485). Notes on the Moldavian Heraldry and Vexillology during the Reign of Prince Stephen the Great/ <i>Ceremonia feudală de la Colomeea/Kolomyja (12 septembrie 1485). Note asupra heraldicii și vexilologiei moldovenești în timpul domniei lui Ștefan cel Mare.....</i>	57
Rodica POPOVICI, Lucia-Minodora MĂȚĂ, Stove Tiles Ornamented with less Known Decorative Motifs: the Lion, the Dragon and the Knight/ <i>Căble ornamentate cu motive decorative mai puțin cunoscute: leul, dragonul și cavalerul.....</i>	79
Violeta-Anca EPURE, Organizare bisericească, credințe, superstiții și obiceiuri în Principatele Române în viziunea consulilor și călătorilor francezi prepașoptiști/ <i>L'organisation de l'église, les croyances, les superstitions et les coutumes dans les Principautés Roumaines dans la vision des consuls et des voyageurs français avant la révolution de 1848.....</i>	101
Manole BRIHUNEȚ, Distribuirea locurilor de cimitir la începutul secolului al XIX-lea: Iași, Chișinău și București/ <i>The Distribution of Cemetery Sites in the Early 19th Century: Iași, Chișinău and București.....</i>	125

Sorin IFTIMI, Anton Kauffman, un pictor vienez în Țările Române (1840-1845) / <i>Anton Kauffman, a Viennese Painter in the Romanian Countries (1840-1845)</i>	137
Liliana CONDRATICOVA, Arta metalului în a doua jumătate a secolului al XIX-lea: meșteri, ateliere, obiecte din metale prețioase și comune / <i>The Art of Metal during the Second Half of the 19th Century: Artisans, Objects Made of Precious and Common Metals</i>	177
Sebastian-Dragoș BUNGHEZ, Parlamentul și politica externă a României în ajunul Primului Război Mondial (februarie-iunie 1914) / <i>Romania's Parliament and Foreign Policy in the Eve of the First World War (February-June 1914)</i>	191
Narcis Dorin ION, Familia Berindei. Portretul unor aristocrați ai spiritului. Convorbiri cu academicianul Dan Berindei / <i>The Berindei Family. The Portrait of some Aristocrats of the Spirit. Interviews with the Academician Dan Berindei</i>	213

Recenzii. Note de lectură (Book Reviews)

Constantin PREOTEASA, Ciprian-Dorin NICOLA (eds.), <i>L'impact anthropique sur l'environnement durant le néo-énéolithique du sud-est de l'Europe // In honorem Dr. Gheorghe Dumitroaia</i> , Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, XXXI, Piatra-Neamț, 2014, 314 p. (Vasile DIACONU).....	283
Sławomir Kadrow (ed.), with the editorial cooperation of Elżbieta Trela-Kieferling, <i>Bilcze Złote. Materials of the Tripolye Culture from the Werteba and the Ogród Sites</i> , Biblioteka Muzeum Archeologicznego w Krakowie, tom V, Cracovia, 2013, 324 p. (Loredana SOLCAN).....	286
Mirela VERNESCU, <i>Bărăganul în preistorie (circa 3500-1200 a. Chr.). Perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului și epoca bronzului</i> , Editura Istros, Brăila, 2013, 304 p. (Vasile DIACONU).....	290
Radu Ota, <i>De la canabele legiunii a XIII-a Gemina la municipium Septimium Apulense</i> , Editura Altip, Alba Iulia, 2012, 255 p. (Ioan OPREA).....	294

ABREVIERI

ABBREVIATIONS - ABREVIATIONS - ABKURZUNGEN

- AAC - *Acta Archaeologica Carpathica*, Polska Akademia Nauk, Oddział w Krakowie, Komisja Archeologiczna, Krakowie.
- AARMSI - *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, București.
- AIIAI/AIIX - *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Iași/Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”*, Iași.
- Albina Românească - *Albina Românească. Gazetă administrativă și politico-literară*, Iași.
- AMM - *Acta Moldaviae Meridionalis*, Anuarul Muzeului Județean „Ștefan cel Mare”, Vaslui.
- AMMSS - *Acta Musei Moraviae – Scientiae Sociales*, Moravian Museum, Brno.
- AMN - *Acta Musei Napocensis*, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca.
- AMNP.A - *Acta Musei Nationalis Pragae. Řada A, Historie*, Národní Muzeum, Praha.
- AMT - *Acta Musei Tutovensis*, Muzeul „Vasile Pârvan”, Bârlad.
- ANIC - Arhivele Naționale Istorice Centrale, București.
- ANRM - Arhiva Națională a Republicii Moldova, Chișinău.
- AP - *Analele Putnei*, Centrul de cercetare și documentare „Ștefan cel Mare”, Mănăstirea Putna.
- ArhGen - *Arhiva Genealogică*, Academia Română. Comisia de Heraldică, Genealogie și Sigilografie, Iași.

ArhMold	- <i>Arheologia Moldovei</i> , Academia Română. Institutul de Arheologie Iași.
AȘUI	- <i>Analele Științifice ale Universității „A. I. Cuza” din Iași</i> , Iași.
BAR Int. Ser.	- <i>British Archaeological Reports. International Series</i> , Oxford.
BCMI	- <i>Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice</i> , București.
Carpica	- <i>Carpica</i> , Muzeul Județean de Istorie „Iulian Antonescu”, Bacău.
CCAR	- <i>Cronica cercetărilor arheologice din România</i> , CIMEC, București.
CercIst S. N.	- <i>Cercetări Istorice</i> (serie nouă), Muzeul de Istorie a Moldovei, Iași.
DIR	- <i>Documente privind istoria României</i> , seria A, Moldova; seria B, Țara Românească, București.
DRH	- <i>Documenta Romaniae Historica</i> , seria A, Moldova; seria B, Țara Românească, București.
Hierasus	- <i>Hierasus. Anuarul Muzeului Județean Botoșani</i> , Muzeul Județean Botoșani.
MCA	- <i>Materiale și Cercetări Arheologice</i> , București.
MemAntiq	- <i>Memoria Antiquitatis, Acta Musei Petrodavensis</i> , Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț.
MIA	- <i>Materialy i issledovanija po arheologii SSSR</i> , Moscova-Leningrad.
Monumentul	- <i>Monumentul - Tradiție și Viitor</i> , lucrările Simpozionului Național Monumentul - Tradiție și Viitor, Iași.
Památky archeologické	- <i>Památky archeologické</i> , Archeologický ústav Akademie věd České republiky, Praha.
Pontica	- <i>Pontica</i> , Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța.
Peuce	- <i>Peuce</i> , Institutul de Cercetări Eco-Muzeale Tulcea.

- PZ - *Praehistorische Zeitschrift*, Freie Universität, Institut für Prähistorische Archäologie, Berlin.
- RÉSEE - *Revue des Études Sud-Est Européenes*, Institutul de Studii Sud-Est Europene, București.
- RI - *Revista Istorică*, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București.
- RIR - *Revista istorică română*, București.
- RMMMIA - *Revista Muzeelor și Monumentelor. Monumente Istorice și de Artă*, București.
- RRH - *Revue roumaine d'histoire*, București.
- SASTUMA - *Saarbrücker Studien und Materialien zur Altertumskunde*, Bonn.
- SCIA - *Studii și cercetări de istoria artei. Seria Artă plastică*, București.
- SCIV(A) - *Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)*, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București.
- SCN - *Studii și Cercetări de Numismatică*, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București.
- SlovArch - *Slovenská archeológia*, Slovenská akadémia vied, Bratislava.
- Suceava - *Suceava, Anuarul Muzeului Bucovinei*, Suceava.
- Tyragetia - *Tyragetia*, Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei, Chișinău.
- UISPP - Union Internationale des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques.

ORGANIZARE BISERICESCĂ, CREDINȚE, SUPERSTIȚII ȘI OBICEIURI ÎN PRINCIPATELE ROMÂNE ÎN VIZIUNEA CONSULILOR ȘI CĂLĂTORILOR FRANCEZI PREPAȘOPTIȘTI

Violeta-Anca EPURE¹

Cuvinte cheie: biserică, credințe, superstiții, călători francezi, Principatele Române.

Mots clef: église, croyances, superstitions, voyageurs français, les Principautés Roumaines

Din perspectivă zonală, se știe, modernitatea românească datorează o consistentă parte de contribuție influențelor exterioare, exercitate deopotrivă dinspre est, ca și dinspre vest, aceasta din urmă fiind identificată îndeobște, chiar dacă nu și exclusiv, cu cea franceză. De aceea, credem că punerea în lumină și analiza temeinică a scrierilor lăsate de călătorii sau de consulii francezi prepașoptiști despre Principatele moldo-valahe, începând cu finalul secolului al XVIII-lea și continuând cu prima parte a celui următor, este în măsură să ofere perspectiva în care românii erau percepuți de reprezentanții unei alte lumi, occidentală, și să contribuie, în același timp, la îmbogățirea unui domeniu al cercetării istorice, generos în oferte, cel al istoriei mentalităților.

Francezii sosiți în Principate au fost fie secretari domnești, fie preceptori la familiile domnești ori boierești, emisari politici sau „diplomați” itineranți sau acreditați la oficiile consulare de la București sau Iași - ulterior și în alte localități cu importanță economică -, fie militari, publiciști, imigranți, oameni cu preocupări sau veleități științifice ori

¹ Universitatea „Ștefan cel Mare” – Suceava, Facultatea de Istorie și Geografie.

negustorești, cu toții manifestând diferențe de mentalitate și de opțiuni politice sau religioase față de localnici.

Decalajul cultural specific zonei față de civilizația occidentală, în general, și față de cea franceză, în special, a influențat opiniile observatorilor străini, consuli sau călători, oricât ar fi fost de avizați în privința lumii orientale. Textele lăsate de străini, în speță francezi, fie ei oficiali sau nu, se cuvin urmărite și judecate nu doar ca surse narative despre realitățile întâlnite în zonă, ci și ca exponente ale unor valori sociale, tradiții, mentalități sau opțiuni ideologice ale autorilor lor. Interesele și condiția călătorilor străini care au ajuns în Principatele Române sunt felurite și cuprind o mare varietate de știri cu privire la diferitele aspecte ale existenței de altădată a poporului român; ele se opresc, cel mai adesea, asupra organizării de stat și a obligațiilor impuse de Imperiul Otoman, asupra bogățiilor din cele două Principate, asupra înfățișării orașelor sau a populației, asupra modului de viață al diferitelor clase sociale și a relațiilor care existau între ele.

Biserica a îndeplinit un rol important în raporturile dintre societate și stat atât în perioada domniilor fanariote, cât și în perioada ulterioară, iar aspectele legate de organizarea ecleziastică din cele două Principate nu puteau să scape ochilor curioși ai străinilor. Observatorii francezi au surprins, pe lângă organizarea bisericească, credințele, superstițiile și obiceiurile oamenilor din popor. Totodată, ei au sesizat și prezența în Principate a reprezentanților altor culte: evrei, armeni, protestanți, luterani, catolici; ortodocșii erau, însă, majoritari.

Jean-Louis Carra menționa în lucrarea sa, *Disertație geografică istorică și politică asupra Moldovei și Țării Românești*, că „religia greacă, propagată aici de călugării refugiați din vremea schismei, a ajuns în clipa aceasta religia dominantă a țării”. În plus, episcopii și călugării aveau o putere foarte mare; Carra îi asocia unor „adevărați suverani”, al căror apanaj deveniseră „orașele și aproape tot teritoriul țării”².

² Călătorul francez mai consemna că sultanul, mulțumit de tribut și de devotamentul arătat de acei „suverani ecleziastici”, „i-a lăsat în pace”. *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I (volum îngrijit de M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu), București, 2000, p. 250.

Louis Emmanuel Henri Alexandre de Launay, conte d'Antraigues, menționa pe la 1779 în jurnalul său de călătorie despre o credință a oamenilor din popor: înainte de a trece Dunărea pe la Măcin, călătorul francez a aflat de la țărani de prin partea locului despre un flagel care bântuia în țară și de care nu se puteau apăra: lăcustele, care în anul anterior pustiiseră Moldova. Întrebându-i dacă nu au nici un mijloc de combatere a lor, țărani i-ar fi răspuns că „ar fi un singur chip de a scăpa de ele”: „ar trebui ca un flăcău nevătămat să descânte o apă neîncepută – taina o are popa – și s-o răspândească pe pământ. Apa aceasta cheamă vulturii și vulturii devorează lăcustele”. D'Antraigues a rămas mirat, dar totodată a și admirat credința³ acelor oameni că respectivul leac (pe care l-a categorisit drept o absurditate), ar putea funcționa.

La Galați, contele francez a remarcat bisericile ortodoxe, singurele edificii mai înalte, dar și singurele zidite în piatră. Fiecare biserică avea două turnuri înalte. În plus, chiar a avut ocazia să o viziteze pe cea mai veche⁴: edificiul de cult i s-a părut destul de murdar și întunecos. Pereții săi erau acoperiți cu „picturi foarte ciudate” (probabil, era reprodușă Judecata de apoi)⁵.

La Huși, „un sat mare sau mai curând [...] un mic oraș, reședința unui episcop”, călătorul francez d'Antraigues și tovarășii săi de drum au fost găzduiți la Episcopie⁶, „casă vrednică de cei dintâi apostoli”. Contele nota sarcastic că acolo s-a simțit foarte bine, având în vedere că, în noaptea de

³ „[...] credința pe care religia o întărește și a cărei pricină este poate numai ea. Căci dacă te-ai străduit odată să crezi o absurditate, nu văd de ce n-ai crede o mie altele la fel. Se zice că pasul cel dintâi e cel mai greu de făcut”. *Ibidem*, p. 293; P. Eliade, *Influența franceză asupra spiritului public în România. Originile. Studiu asupra stării societății românești în vremea domniilor fanariote*, București, 1982, p. 18.

⁴ Se pare că ar fi vorba de biserica Precista din Galați, al cărei fondator a fost boierul Tuduri la începutul secolului al XVII-lea, reclădită din zid de fiul ctitorului, Constantin, ajutat și de enoriași. *Călători străini...*, vol. X, partea I, p. 294; I. C. Beldie, *Biserica Precista din Galați*, în *Vestitorul*, Galați, 1949, 19-20, p. 4.

⁵ „Pe unul din ei era închipuit iadul și se văd acolo draci făcând fel de fel de lucruri: unul din ei șade pe un păcătos, altul se urcă în spinarea altuia, al treilea își face nevoile într-un craniu...”. *Călători străini...*, vol. X, partea I, p. 294.

⁶ Pe atunci, în scaunul episcopal de la Huși se afla Inochentie (între 1752-1782). *Ibidem*, p. 296.

dinainte fusese găzduit într-un bordei mizerabil, unde i-a plouat până și în pat. Reședința episcopului era descrisă destul de sumar. Ferestrele reședinței episcopale nu se închideau prea bine; obișnuit cu realitățile din Europa apuseană, d'Antraigues sublinia cu amărăciune că „în tot palatul episcopal” nu se afla „nici un singur scaun”. Și pentru ca tabloul să fie complet, chiar înainte de masă francezul și tovarășii săi de drum au fost binecuvântați și stropiți cu aghiazmă de „o ceată întregă de popi”; de altfel, conform spuselor voiajorului francez, „pungașii aceștia” obișnuiau să se țină de capul străinilor pentru a obține astfel vreun „bașciș”, pe care de altfel, l-au și primit „cât mai în grabă” de la călătorii dornici „spre a scăpa de rugăciunile lor”⁷.

Se pare, însă, că reprezentanții clerului nu erau cu toții ignoranți, necum „pungași”. Atunci când contele d'Antraigues a amintit Prutul, nu a putut să nu facă referire și la celebra bătălie de la Stănilești din 1711; a constatat cu mirare că prin acele părți aproape nimeni nu-și mai amintea de confruntarea dintre oștile țarului Rusiei și cele ale sultanului. Doar preoții, „mai cu carte decât ceilalți, știu să spună despre ea foarte multe amănunte”. Călătorul francez pretindea că „ei ne-au călăuzit acolo și am fost foarte mulțumiți de toate câte le-am aflat de la ei”⁸.

În februarie 1785, în ziua a 20-a a drumului său prin Moldova și Țara Românească, Alexandre-Maurice Blanc de Lanautte, contele d'Hauterive a observat cu bucurie în depărtare o clopotniță și o mănăstire, primele văzute „după multă vreme”. Constatând că se afla într-o țară creștină, contele d'Hauterive asocia bunăstarea cu existența unui edificiu religios: „căci în sfârșit mă aflu într-o țară creștinească și de câte ori văd o casă mai arătoasă, porți mai bine ferecate, ziduri mai bine întreținute, o curte, curcănași mai bine îngrișiți, cai mai zdraveni, trebuie să spun că este o mănăstire”⁹. Spre deosebire de turci, devotați și îndeplinind riturile religiei musulmane „în condiții oricât de vitrege”, creștinii ortodocși se remarcău mai degrabă prin indiferență „în materie de ritual”. Exagerând, desigur, d'Hauterive afirma că, de la Dunăre, toate bisericile erau pustii. „De n-ar fi fost icoanele de aur sau de aramă pe care preoții, în mijlocul pădurilor, ni le aduceau spre a le

⁷ *Ibidem*, p. 297.

⁸ *Ibidem*; P. Eliade, *op. cit.*, p. 32.

⁹ *Călători străini...*, vol. X, partea I, p. 684.

săruta vărsând un obol – adăuga el – n-aș fi fost martorul nici unui singur act religios creștin de la Silivri până aici”¹⁰. În ciuda acestui lucru, credința se manifesta în acele locuri într-un „fel deosebit”, „fără ca prin aceasta credincioșii să câștige ceva”. D’Hauterive evidențiază strictețea și chiar îndărătnicia cu care oamenii din popor țineau posturile de peste an, dar și zilele de miercuri și vineri. Pomenea de un arhon-vistier, care se îmbătase crunt cu o zi înainte, dar care „pentru nimic în lume n-ar consimți să mănânce astăzi împreună cu mine o bucată de pui fript rece sau brânza pe care i le ofer. În modul cel mai strict nu poate trăi vinerea decât cu icre infecte și câteva măslinile fleșcăite în oțet prost”. Același lucru se petrecea în zilele de miercuri, în ajunul sărbătorilor religioase, dar și în „cele două sau trei posturi ale calendarului ortodox”. Catholic, d’Hauterive recunoștea că nu era „demn de acest regim meritoriu”¹¹. Despre reprezentanții clerului din Principatul Moldovei, călătorul francez consemna că nu erau „nici leneși, nici bogați, nici semeți”. În aceeași opinie, aceștia nu își câștigau existența exclusiv din „slujba bisericească”, etalând ca însușiri de caracter „vrednicia și [...] smerenia sărăciei”. Ei făceau slujbele bisericești cu osârdie și fără vreun gând de câștig. Se îngrijeau ca biserica lor să aibă toate cele trebuincioase slujbei, iar în calitate de cetățeni erau adevărate exemple de răbdare și muncă: „sunt cei mai buni părinți, cei mai buni soți, cei mai buni săteni ai ținutului, nu supără pe ispravnici cu pârile sau cu nemulțumirile lor”. Erau iubiți și respectați de popor¹².

Dar, în cuprinsul memoriului pe care i l-a prezentat lui Alexandru Ipsilanti doi ani mai târziu, în 1787, același conte francez îi caracteriza pe clericii ortodocși, probabil greci, drept „o pleavă cerșetoare și ipocrită”¹³. Numărul preoților i se părea exagerat de mare în Principatul Moldovei, mai cu seamă că hirotonisirea era înlesnită de faptul că viitorilor preoți li se cerea numai „să știe a citi sau cel puțin să zică pe de rost rugăciunile și să

¹⁰ *Ibidem*, p. 687; G. Leancă, *Cultură politică și univers cultural în relatările călătorilor francezi prin spațiul românesc (1774-1790)*, în Al. Zub, A. Cioflâncă (eds.), *Cultură politică și politici culturale în România modernă*, Iași, 2005, p. 108-109.

¹¹ *Călători străini...*, vol. X, partea I, p. 687-688; G. Leancă, *op. cit.*, p. 109.

¹² N. Munteanu-Breastă, „*Moldova la 1787*” în *viziunea contelui d’Hauterive*, în *Revista de istorie*, 41, 1988, 7, p. 715.

¹³ *Călători străini...*, vol. X, partea I, p. 689.

cânte cu glas tare”. Trecerea tuturor treptelor ce duceau la preoție nu cerea mai mult „de o singură zi”¹⁴. Pentru călătorul occidental, serviciul religios nu era decât o întoarcere la creștinismul primitiv. „Preoții greci¹⁵ – nota el – se bucură [...] de toată considerația pe care religia tuturor popoarelor superstițioase o acordă slujitorilor ei”¹⁶. D’Hauterive exagera pomenind de pretențiile clericilor greci de a deveni episcopi, de vreme ce în funcția respectivă erau aleși adesea și români. În plus, în Principatele Române, clericii greci erau tratați de către domni cu „cea mai mare deferență”, de doamne, cu familiaritate „pe care știu foarte bine s-o pună în folosul lor personal și pentru gloria Bisericii”¹⁷. Cum clericii străini erau tot mai numeroși în mănăstirile țării, contele d’Hauterive sugera necesitatea secularizării mănăstirilor închinată. Era revoltat de situația acestora din urmă. Considerând mănăstirea drept o cucerire, clericii străini îi asuprau pe cei pe care îi cărmuiau, îi înșelau pe episcopi și strângeau averi considerabile. În plus, unii erau gata să ațâțe vrajba în popor și chiar puterile străine. D’Hauterive îi considera periculoși și un exemplu rău pentru ceilalți preoți. Călătorul francez consemna că mănăstirile erau pline de străini despotici, care „se fac stăpâni pe o mănăstire ca pe o cucerire, flămânzesc pe nenorociții pe care îi cărmuiesc, strâng comori, pe care le duc

¹⁴ Alexandre-Maurice Blanc de Lanautte, contele d’Hauterive, *La Moldavie en 1785. Faisante suite au journal d’un voyage de Constantinople à Jassy*, reprodus în volumul *Memoriu despre starea Moldovei la 1787, de comitele d’Hauterive, membru liber al Academiei de inscripțiuni și frumoase litere, secretar al domnului Moldovei Alexandru Mavrocordat (Firariul)*, București, 1902, p. 151, 153; A. Agachi, *Țara Moldovei și Țara Românească sub ocupația militară rusă (1806-1812)*, Iași, 2008, p. 280; D. A. Lăzărescu, *Imaginea României prin călători*, vol. I, 1716-1789, București, 1985, p. 290, 301; N. Munteanu-Breastă, *op. cit.*, p. 715.

¹⁵ Termenul de „grec” a desemnat în Occident până pe la 1821, atât poporul grec, cât și membrii confesiunii ortodoxe. D. A. Lăzărescu, *op. cit.*, p. 39; C. Turliuc, *Confesiune și naționalitate la începutul modernității românești*, în D. Vitcu, D. Ivănescu, C. Turliuc (eds.), *Modernizare și construcție națională în România. Rolul factorului alogen, 1831-1918*, Iași, 2002, p. 43.

¹⁶ *Călători străini...*, vol. X, partea I, p. 689, 692; G. Leancă, *op. cit.*, p. 108-109; N. Djuvara, *Între Orient și Occident. Țările Române la începutul epocii moderne*, traducere de M. Carpov, București, 1995, p. 143, 146.

¹⁷ *Călători străini...*, vol. X, partea I, p. 692-693.

în cele din urmă aiurea, și înșală deopotrivă și pe epitropi, care se încred orbește în socotelile lor, și pe mai marii lor din depărtare, cărora nu le trimit decât ceea ce nu vor să oprească pe seama lor”. Contele d’Hauterive considera că moștile țării nu trebuiau „să ducă aiurea o bogăție care nu lasă nimic la izvorul ei și nu despăgubește țara nici prin pilda vreunei virtuți, nici prin vreo muncă folositoare”. Dacă li s-ar da pământurilor dreptul de a cârmui acele averi, potrivit călătorului francez, atunci o mulțime de „nefericiți” ar fi scăpat „de sub o tiranie care împreunează păcatul disprețului cu al zgârceniei”¹⁸.

Călătorul francez mai consemna și bogățiile acumulate de unii înalți prelați ortodocși, precum și corupția care domnea în sânul bisericii. Astfel, la moartea mitropolitului, exista obiceiul ca domnul să-l moștenească¹⁹. Locul rămas vacant era ocupat de unul din episcopii în funcție; scaunul de episcop²⁰, eliberat astfel, era cumpărat de concurentul care oferea cel mai mult; d’Hauterive exemplifica cu un caz recent: episcopatul de Roman fusese cumpărat cu 150 de pungi de galbeni²¹. Călătorul francez concluziona sarcastic: „se poate judeca restul”. D’Hauterive estima numărul catolicilor aflați sub jurisdicția episcopului de Bacău la vreo 15.000-16.000 de suflete. Aceștia erau păstoriți de preoți italieni, veniți în acele locuri în urmă cu vreo nouă ani, dar și de canonici unguri, refugiați în acele părți de

¹⁸ D’Hauterive, *op. cit.*, p. 155-159; M. Beguni, *Patrimoniul bisericesc și situația clerului ortodox din Moldova în perioada prerreglamentară*, în D. Vitcu (coord.), *Prin labirintul istoriei. Stat, societate, individ în perioada construcției naționale*, Iași, 2009, p. 93; D. A. Lăzărescu, *op. cit.*, p. 290, 301; I. F. Stănculescu, *Reforme, rânduieli și stări bisericesti în epoca fanariotă*, în *Biserica Ortodoxă Română*, LXXXI, 1963, 5-6, p. 536, 540; N. Munteanu-Breastă, *op. cit.*, p. 715.

¹⁹ „[...] și-și poate cineva închipui ce avere se poate strânge prin economiile acumulate după o păstorie îndelungată prin darurile domnilor la venirea lor, ale episcopilor, ale egumenilor de mânăstiri, ale preoților, diecilor, călugărilor și călugărițelor”. *Călători străini...*, vol. X, partea I, p. 693.

²⁰ „Scaunul este scos la meaz și concurenții nu fac economii”. *Ibidem*.

²¹ Contele d’Hauterive făcea referire la momentul martie 1786, când funcția respectivă a fost cumpărată de către Iacob Grecul, care îi succeda lui Leon Gheuca, ales mitropolit. *Ibidem*, p. 693.

mai bine de două secole, dar care își păstraseră identitatea culturală și religioasă²².

În luna septembrie a anului 1786, prin Țara Românească trecea călătorul francez Joseph-Gabriel Monnier, în drumul său spre Franța. În finalul jurnalului său de călătorie, *Observații generale despre Țara Românească, Banatul Timișoarei și Ungaria*, Monnier sublinia că Principatul Valahiei era locuit în majoritate de ortodocși²³, care, în viziunea sa, abuzau „de îngăduința de a fi creștini”, deoarece „la fiecare sută de pași, găsești pe drum cruci”²⁴.

Despre superstițiile moldovenilor vorbea și omul de știință Baltazar Hacquet, aflat în trecere prin Moldova, Bucovina și Transilvania în iulie 1788. Astfel, el pomenea că ar fi auzit vorbindu-se în părțile dinspre Dorna Candrenilor despre „un român despre care se afirmă că ar avea o sută cinczeci de ani”; în plus, chiar îi văzuse pe doi dintre fiii acestuia la o cârciumă unde petrecuse într-o noapte: unul avea 70 de ani, iar celălalt 82. Altădată, Hacquet pomenea cu oarecari rezerve despre legenda creată în jurul numelui unui boier moldovean „de stare mijlocie”, pe nume Șeptilici și care se trăgea din satul Zvoriște. „Cum m-a surprins numele lui, care însemna *al șaptelea*, am întrebat și pe alți moldoveni de rațiunea acestei numiri și mi s-a susținut într-un glas că maică-sa *a născut într-o lună șapte copii*, dintre care s-ar mai afla în viață încă patru. Când l-am întrebat despre aceasta pe acest boier foarte zdravăn și spătos, mi-a confirmat acest lucru și mi-a spus că pot să mă informez și la popa din acel sat”. Altădată, aflat în ținutul Hotinului, Hacquet povestea că după o încăierare, ar fi văzut un tânăr al cărui cap fusese retezat de un husar „mânând mai departe căruța, ținând și mai departe hățurile în mână cu atâta tărie că alergau caii de zor,

²² *Ibidem*; G. Leancă, *op. cit.*, p. 109; D. A. Lăzărescu, *op. cit.*, p. 293; *Istoria românilor*, vol. VI, *România între Europa clasică și Europa luminilor (1711-1821)*, (coord. P. Cernovodeanu, N. Edroiu), București, 2002, p. 67.

²³ În textul original *Grecs*. J. Paviot, *Un itinéraire inédit à travers le Sud-Est européen: le voyage de J.G. Monnier en 1786*, în *RÉSEE*, XXIV, 1986, 3, p. 235-248; *Călători străini...*, vol. X, partea I, p. 792.

²⁴ J. Paviot, *op. cit.*, p. 248; *Călători străini...*, vol. X, partea I, p. 792.

iar el a căzut din căruță și a rămas grămadă, abia după două sute de pași, fără a ajunge în mâinile dușmanului...”²⁵.

Călătorul menționa în memoriile sale două edificii ortodoxe de cult, situate la izvoarele râului Putna, în munți, ascunse de codri: o mănăstire de călugări și o alta de călugărițe. Mănăstirea Putna, zidită ca o cetate, era apărată natural de atacuri neașteptate „într-un colț ascuns bine de munte”. La vremea aceea, la Putna se aflau vreo 20 de călugări, care duceau o viață „trândavă, săracă și nefolositoare”, iar zidurile din afară și din exterior erau pictate. „Tot zidul bisericii din afară era zugrăvit cu nesfârșit de multe chipuri de sfinți și împodobit, de asemenea, cu înfățișarea raiului și a iadului și cu pictura a tot felul de îngeri și de diavoli”. Călătorul francez remarca trăsăturile proprii picturii religioase ortodoxe: „figurile sunt întotdeauna foarte prelungi”, „toate sunt cu barbă”, „trupul și picioarele sunt întotdeauna ca de lăcustă”²⁶. Cum a vizitat mănăstirea, Hacquet a putut să se convingă de ignoranța călugărilor. Odată ajuns în fața picturii înfățișându-l pe Iacob adormit, Hacquet l-ar fi întrebat pe egumen „de ce suie pe scară la cer îngerii care ar putea doar să zboare? Răspunsul a fost că nu știe”. Hacquet i-ar fi replicat că probabil la acea vreme îngerii năpârliseră „și de aceea nu puteau să zboare”; a primit un răspuns „contrariu oricărei așteptări, cum că se prea poate”²⁷. A remarcat și puținele cărți existente în biblioteca mănăstirii Putna²⁸. Tot în acel edificiu, se aflau și osemintele marelui Ștefan, domnul Moldovei, ale doamnei Maria, „ale fiului său, Petru, precum și ale lui Bogdan Vodă, care i-a urmat”²⁹. La estul localității, consemna Hacquet, se afla chilia unde odinioară trăise un sihastru care putea prezice viitorul și care l-ar fi sfătuit pe Ștefan „în ce zi să atace pe

²⁵ *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea a II-a, (volum îngrijit de M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu), București, 2001, p. 813, 815, 843.

²⁶ *Ibidem*, p. 818.

²⁷ *Ibidem*; P. Eliade, *op. cit.*, p. 36.

²⁸ „Se pare că acești călugări sunt la ortodocși ceea ce sunt capucini la catolici, având porunca de a rămâne în cea mai mare neștiință”. *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, p. 818-819.

²⁹ Hacquet afirma eronat că pe morminte, se aflau săpate în piatră inscripții în limba moldovenească. În realitate, inscripțiile erau în limba slavonă. *Ibidem*, p. 818.

turci, pentru a-i înfrânge”, numit de călătorul francez Toma³⁰. Călugării din Moldova beneficiau de venituri mari, duceau „o viață foarte slobodă” și nu manifestau înțelegere față de supușii lor³¹. În schimb, în Bucovina austriacă, la Rădăuți, unde se afla catedrala arhiepiscopală, Hacquet remarca starea „mizerabilă” a bisericeții, dar și a reședințelor clerului ortodox³². O situație similară celei de la Putna exista, conform călătorului francez, și la Sucevița, la acea vreme mănăstire de călugări. De altfel, erau singurele mănăstiri funcționale din partea de nord a Moldovei acelor vremuri³³. Preoții nu aveau o îmbrăcăminte anume, ei purtau pe umeri o mantie cenușie, iar în mână un toiag³⁴.

Bisericile din Principate i s-au părut contelui de Langeron „mai murdare și mai puțin împodobite decât grajdurile din Anglia”; erau construite de obicei din scânduri și erau prevăzute cu o mică clopotniță „în formă de sferă, cu o cruce deasupra”³⁵.

Viceconsulul francez în capitala moldavă, Joseph Parant afirma, cu oarecare îndreptățire, în memoriul *Notes sur l'administration et la population de la Moldavie*, că în principatul Moldovei, „toate spiritele” fuseseră câștigate de Rusia. Pe Parant nu-l mira acest lucru de vreme ce religia ortodoxă comună, „mijloc întotdeauna victorios alături de neștiință, le-a deschis toate inimile”. Viceconsulul francez vedea în preoții ortodocși agenți secreți aflați în slujba Rusiei³⁶. În plus, atât cei mari, cât și oamenii obișnuiți din popor erau superstițioși și ignoranți. Preoții greci predicau

³⁰ În realitate, numele sihastrului era Daniil. *Ibidem*, p. 820.

³¹ *Ibidem*, p. 819.

³² *Ibidem*, p. 820.

³³ *Ibidem*, p. 821.

³⁴ *Ibidem*, p. 827.

³⁵ V. Spinei, M. Spinei, *Însemnările cu caracter istorico-etnografic asupra Principatelor Române ale contelui de Langeron*, în *Hierarus*, IX, 1994, p. 385.

³⁶ *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, p. 1310; Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, Supliment I, volumul III, 1709-1812. *Documente culese din Arhivele Ministeriului Afacerilor Străine din Paris de A. I. Odobescu*, Stabl. Grafic I. V. Socecu, 1889, p. 519; Idem, *Documente privitoare la istoria românilor*, Supliment I, volumul II, 1781-1814, *Documente culese din Arhivele Ministeriului Afacerilor Străine din Paris de A. I. Odobescu*, București, 1885, p. 183; C. Turliuc, *op. cit.*, p. 42-43.

„pentru a-și îndeplini laudabila lor meserie” – în viziunea lui Joseph Parant – dragostea pentru ruși și ura pentru musulmani, „necredincioșii care i-au robii”. „Și după aceasta este firesc ca [...] fiecare moldovean să vadă în fiecare rus un prieten firesc, un frate întru Isus Hristos”. În ceea ce-i privea pe cei bogați, ei aveau „amintiri măgulitoare și motive de mulțumire proprie”; în plus, se pare că-și aminteau cu plăcere de șederea armatelor rusești pe teritoriul principatului, care i-au adus „o aparență de ocrotire, [...] făgăduieli pentru viitor și petreceri pentru prezent”³⁷. De altfel, despre Parant, ateu declarat și intrând destul de repede în conflict cu domnitorul Alexandru Callimachi³⁸ și cu protipendada Iașilor, se zvonise că ar fi

³⁷ „Printre cei mari este multă trufie [...], ba chiar superstiție”; „poporul sclav și nenorocit este în ultimul grad de îndobitocire [...], sufletul său zace în noroiul neștiinței și pare să nu mai fie deschis decât superstiției care l-a cufundat în ignoranță”. În plus, rușii mai aveau avantajul terorii față de francezi. Boierii știau foarte bine că în eventualitatea izbucnirii unui război, țara lor va ajunge teatrul luptelor, iar averea și persoana lor – la discreția vecinilor ruși. *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, p. 1311-1312; Hurmuzaki, *Documente...*, Supliment I, vol. III, p. 519-520; *Ibidem*, Supliment I, vol. II, p. 183; V. Ciobanu, *Statutul juridica al Principatelor Române în viziune europeană (secolul al XVIII-lea)*, Iași, 1999, p. 46; Idem, *Jurnal ieșean la sfârșit de veac (1775-1800)*, Iași, 1980, p. 160; Principele Dimitrie I. Ghika, *Franța și Principatele Dunărene (1789-1815)*, (traducere și postfață: Andrei Alexandru Căpușan), Iași, 2008, p. 31.

³⁸ În aprilie 1798, cum vroia să-i demonstreze domnitorului că nu era capabil să-i asigure securitatea, a înscenat un atac banditesc asupra persoanei sale chiar în clădirea viceconsulatului francez. Informatorul consulului rus, Wegierski, care-i urmărea toate mișcărilor din casa marelui logofăt Gheorghe Cantacuzino Pașcanu, scria că auzind zgomot în noaptea cu pricina, Parant ar fi dat alarma, dar răufăcătorii au reușit să fugă fără să fi furat ceva. El vedea în acest fapt o dovadă că nu furtul a fost țelul lor. Era convins că tocmai scăpase dintr-un asasinat. Domnitorul s-a dezvinovățit față de Poartă și a demonstrat că Parant nu ar fi putut face dovada consumării unui astfel de eveniment, scopul acestuia fiind compromiterea sa și a slujbașilor săi. Parant a încercat să dovedească contrariul, arătând chiar că l-a descoperit pe făptaș, un oarecare Joseph, unul dintre servitorii săi, pe care l-a și arestat. Cum Joseph nu recunoștea nimic în ciuda bătăilor primite, Parant l-a obligat să meargă la biserica catolică și să jure că era nevinovat. Gestul viceconsulului a stârnit nedumerirea ieșenilor, deoarece el era în contradicție cu ateismul pe care îl afișa ostentativ de fiecare dată când avea ocazia. *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, p. 1299; Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privind istoria României*, serie nouă, volumul IV, *Rapoarte diplomatice ruse (1797-1806)*, sub îngrijirea acad. Andrei Oțetea, București, 1974, p. 157, 160, 169-170; V. Ciobanu, *op. cit.*, 1980, p. 117, 167; Idem, *La granița a trei imperii*, Iași, 1985, p. 115-116.

asemănat slujba ortodoxă din săptămâna patimilor de la o biserică din capitala moldavă cu o comedie, la care s-ar fi dus să se distreze, de vreme ce nu erau teatre în oraș³⁹.

În cuprinsul *Raportului asupra Țării Românești și Moldovei* elaborat de consulul francez de la Iași, Charles Frédéric Reinhard, acesta nota că preoții de mir și călugării compuneau clerul din cele două Principate. Mitropoliții erau numiți pe viață de domn, dar au existat cazuri când ei au fost „depuși” de cel din urmă. Mitropoliții prezidau Divanul și erau locțiitori ai domnului. Autoritatea lor era „mai mult consultativă decât reală”, fiind întru totul dependenți de domnitor. Ei întrețineau „slabe legături” cu patriarhul de la Constantinopol, a cărui supremație o recunoșteau doar verbal. Veniturile mitropoliților erau impresionante⁴⁰. Episcopii, doi în Valahia și trei în Moldova, erau aleși dintre călugări. Preoții erau disprețuiți și „cufundați în mizerie”, nevoiți să schimbe parohia uneori și de cinci sau șase ori pe an, primind slujbe de la boier asemeni unor muncitori.

Reinhard era impresionat de numărul mare de mănăstiri, de călugări și călugărițe, pe care-l considera „excesiv față de nevoile și de populația țării”. Veniturile mănăstirilor erau modeste, iar administrarea lor era supusă slujbașilor domnești. Consulul francez mai sublinia că, în general, toți clericii erau ignoranți și împărtășeau prejudecățile și superstițiile poporului. Singurul lor merit era, în viziunea lui Reinhard, acela de „a întreține la acest neam nenorocit și asuprit speranțele și temerile inspirate de o religie redusă în întregime la practici exterioare și mai ales la posturi dese și severe, pe care se sprijină morala poporului și care contribuie la împăcarea lui cu soarta”. În Principate, exista libertatea de exercitare a tuturor cultelor, cu excepția celui al turcilor⁴¹. Într-un raport din 20 august 1806, Reinhard îi pomenea lui Talleyrand despre numărul mare al catolicilor din Moldova, care s-ar fi ridicat la vreo 20.000 de suflete și care locuiau mai mult în părțile dinspre

³⁹ *Călători străini...*, vol. X, partea a II-a, p. 1300; Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, 1980, p. 165.

⁴⁰ *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), (volum îngrijit de G. Filitti, B. Marinescu, Ș. Rădulescu-Zoner, M. Stroia), București, 2004, p. 257.

⁴¹ *Ibidem*.

munți, către Transilvania. Consulul francez ar fi dorit să le acorde tuturor acelor catolici protecția franceză⁴².

Povestind mamei sale despre noaptea petrecută la mănăstirea Argeșului, Christine Reinhard invoca viile și câmpurile bine lucrate care o împrejmuiau, dar și ignoranța călugărilor greci, care refuzaseră să descifreze o inscripție pentru oaspeți. A mai menționat în aceeași epistolă din 17 iulie 1806 și o legendă locală legată de construirea acestui edificiu religios⁴³. Într-o altă scrisoare, doamna Reinhard pomenea de vizita făcută la mănăstirea Neamț, unde pe atunci se aflau adunați vreo 700 de călugări, care munceau pământul, executau „lucruri” sub directa supraveghere a unui episcop. Alături se mai afla și o mănăstire de maici. Cum canoanele unei mănăstiri ortodoxe nu erau la fel de stricte ca cele ale uneia catolice, călătoreala franceză scria că respectivii clerici aveau dreptul să primească vizitatori și să umble liberi. Postul Paștelui era foarte strict, iar zilele de post negru de peste an – foarte numeroase⁴⁴.

În 1807, atât Armand Charles, conte de Guilleminot, cât și căpitanul Aubert scriau că valahii și moldovenii practicau religia ortodoxă⁴⁵.

Trecând prin Curtea de Argeș prin luna decembrie 1814, căpitanul Thomassin a menționat mănăstirea de călugări greci, precum și biserica „remarcabilă prin construcție”⁴⁶. O mențiune a mănăstirii Argeșului se

⁴² Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, volumul XVI, 1603-1824. *Correspondență diplomatică și rapoarte consulare franceze publicate după copiile Academiei Române de Nerva Hodoș*, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, București, 1912, p. 736-737.

⁴³ *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 286; *Istoria românilor*, vol. VI, p. 734.

⁴⁴ *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 294.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 363; Aubert, *Notes statistiques sur la Pologne Russe, la Moldavie et la Valachie, Service historique de l'armée de Terre, Château de Vincennes, Fond Turquie et Péninsule Illyrienne*, 1 M 1629/4, p. 7, apud S. Șipoș, *Imaginea celuilalt: un document francez privind spațiul românesc de la începutul secolului al XIX-lea*, în *Journal of the Study of Religious & Ideologies*, 12, 2005, p. 45, în <http://www.jsri.ro/old/html%20version/index/ro-12/untiltl.3.htm> (accesat la 30.07.2011, ora 14.30).

⁴⁶ *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 604; P. Cervodeanu, *Importanța corpusului de călători străini pentru istoria Țărilor Române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *RI*, III, 1992, 11-12, p. 1095.

regăsește în memorialul de călătorie al lui M. Cochelet: mănăstirea fusese înălțată cu trei secole mai înainte de „cătore un prinț valah”, al cărui mormânt și portret votiv puteau fi văzute în biserică⁴⁷.

Enumerând orașele din Țara Românească în jurnalul său de călătorie, secretarul de limbă franceză al domnitorului Ion Gheorghe Caragea, François Recordon, menționa trei orașe, care, în viziunea sa, nu ar fi trebuit să fie nici măcar pomenite dacă nu ar fi fost reședințele celor trei episcopi ai țării: era vorba de Buzău, „Râmnic, în județul Vâlcea” și Argeș⁴⁸. Același călător străin, pomenea și cele peste o sută de biserici din București: în general, erau niște clădiri mici, lipsite de orice fel de proporții arhitecturale, întunecoase chiar și pe timpul zilei⁴⁹, împodobite cu icoane și cu fresce grosolane, cu mai multe turlă nu prea înalte „ terminate cu un fel de dom care are pe dinăuntru o cupolă împodobită cu chipul vreunui sfânt”. Din apropierea Bucureștilor, Recordon menționa mănăstirea Mărcuța, situată într-o zonă încântătoare și mănăstirea Cotroceni⁵⁰.

Recordon sublinia faptul că românii nu aveau în bisericile lor chipuri cioplite; în schimb, aveau icoane ale tuturor sfinților, „zugrăvite grosolan pe lemn”, pe care le adorau cu fervoare. Ei atribuiă icoanei Fecioarei Maria puteri taumaturgice și miraculoase⁵¹.

Tot el considera, dacă nu preluase informația de altundeva, că religia creștină s-ar fi răspândit în Țara Românească încă din secolul al IV-lea, deși existau scriitori care afirmă că acest lucru s-ar fi produs prin secolul al IX-lea. Mitropolitul de București, ales de domn, boieri și episcopi, era „capul clerului din Țara Românească”, el recunoștea autoritatea patriarhului de Constantinopol. Episcopii de Râmnic, de Buzău și de Argeș erau aleși de domn, de Divan și de mitropolit. Stareții sau conducătorii

⁴⁷ S. Vărzaru, *Prin Țările Române. Călători străini în secolul al XIX-lea*, (antologie, traducere, studiu introductiv și note de S. Vărzaru), București, 1984, p. 54.

⁴⁸ *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 666.

⁴⁹ „[...] cu ferestre prevăzute cu bare solide și atât de mici încât fără candelă și lumânările ce ard aproape neconținut în aceste biserici te-ai găsi adesea, chiar în miezul zilei, într-un întuneric atât de profund că ar fi greu, nu numai să citești, dar măcar să deosebești numeroasele icoane care le împodobesc și frescele grosolane zugrăvite pe pereții lor”. *Ibidem*, p. 664.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 664-665.

⁵¹ *Ibidem*, p. 676-677.

mănăstirilor erau supuși episcopului în dioceza căruia se afla mănăstirea lor. Episcopii numeau preoții parohi din orașe și din sate. Respectivii erau la fel de puțin instruiți ca și poporul pe care-l păstureau. Românii erau foarte evlavioși și manifestau o mare încredere în tot ce le spuneau preoții. El ilustra cele afirmate printr-o întâmplare povestită de un boier: plimbându-se într-o dimineață prin livada lui, boierul ar fi întâlnit o femeie umblând în patru labe, care „păștea iarba întocmai ca dobitoacele”. Întrebată ce face, ea i-ar fi răspuns că îndeplinește canonul dat de duhovnic pentru un păcat pe care-l făcuse⁵². Adeseori, credința și credulitatea conduceau la superstiții „mai mult decât revoltătoare prin abuzurile pe care le generează”. Călătorul francez Pertusier nota pe la 1822 că „este greu de găsit în Europa un cler mai ignorant și mai dedat desfrânării ca cel din Valahia”⁵³.

Posturile, pe care Recordon le găsea foarte dese de vreme ce ocupau „aproape jumătate din zilele anului” erau respectate „cu strășnicie” atât de oamenii din popor, cât și de clerici⁵⁴. Recordon menționa și prezența altor confesiuni în Țara Românească, destul de numeroase și care aveau biserici deosebite: armenii, romano-catolicii, luteranii, calvinii și evreii. Despre armeni, călătorul francez afirma că erau urmașii vechilor parți (era o afirmație gratuită). Ei erau destul de numeroși în Valahia, unde veniseră din alte țări europene încă de la sfârșitul secolului al XVII-lea. A remarcat politețea care-i caracteriza, însușire care-i făcea o companie foarte plăcută. Ei aveau o singură biserică în București, care, deși era foarte mare, abia îi încăpea pe toți. Urmau „cu strășnicie ritualurile religiei lor”, care se diferențiau puțin de cele ortodoxe. În număr de vreo patru – cinci mii, romano-catolicii aveau în București o biserică și o mănăstire. Mai aveau biserici și la Craiova și la Câmpulung. Luteranii erau mai puțin numeroși decât catolicii și aveau o biserică și o parohie în București. Protestanții, care „urmează confesiunea elvețiană” (calvină) – nota Recordon – folosiseră

⁵² *Ibidem*, p. 674.

⁵³ N. Isar, *Principatele Române în epoca luminilor. 1770-1830. Cultura, spiritul critic, geneza ideii naționale*, Ediția a doua revăzută și adăugită, București, 2005, p. 234.

⁵⁴ Recordon pomenea de călugării care țineau post negru chiar și pentru mai multe zile, „luând numai atâta pâine și apă cât trebuie să nu cadă de inaniție”. *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 675.

biserica luteranilor până la 1820, după care și-au construit una proprie „cu bani proveniți din subscripții⁵⁵. În Țara Românească existau cinci sau șase mii de evrei. Deși se bucurau de „o mare libertate a cultului din partea cârmuirii”, ei erau supuși „insultelor poporului de rând”. Ei se concentrau mai cu seamă la București, Craiova și Ploiești, unde practicau comerțul, cămătăria. În general, orășenii erau mai intoleranți decât țărani față de evrei⁵⁶.

La 27 februarie 1816, Fornetty îi scria lui Mirabeau despre existența în Moldova a unui număr de aproximativ 23.000 de catolici, grupați mai cu seamă în zona Bacău⁵⁷. Românii venerau moaștele sfinților. El însuși asistase la o procesiune care a însoțit moaștele Sfântului Dimitrie în afara Bucureștilor la 1817, la care participaseră atât curtenii, cât „și o mulțime nesfârșită de norod”. Despre acestea, ei credeau că au puterea de a face minuni⁵⁸.

Barthélémy Bacheville scria în 1817 că religia ortodoxă era „singura din țară”; acolo exista un patriarh și un cler foarte numeros, posesori ai unor bunuri de valoare. Era o greșală a călătorului francez deoarece la 1817-1818, în Moldova exista o mitropolie, autocefalia bisericii române proclamându-se la 1885. Mănăstirile moldovenești erau, de asemenea, foarte bogate⁵⁹.

În iulie 1823, consulul francez de la București, Hugot, îi scria lui Chateaubriand despre sosirea în Valahia a doi călugări de la Muntele Athos. După înăbușirea mișcării lui Tudor Vladimirescu, în mănăstirile din principat au fost numiți călugări valahi, care-și cumpăraseră posturile cu sume de bani considerabile. Cum mănăstirile din țară erau închinatelor celor de la Muntele Athos, ei nu au mai avut mijloacele necesare și nici nu au mai vrut să plătească tributul anual datorat suzeranilor lor. Cei doi călugări

⁵⁵ *Ibidem*, p. 677.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 678.

⁵⁷ Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XVI, p. 1000.

⁵⁸ Procesiunea de care pomenea Recordon avea menirea de a aduce ploaia, după o secetă de șase săptămâni. *Călători străini...*, Serie nouă, vol. I (1801-1821), p. 674.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 723.

atoniți trimiși să se intereseze de soarta fraților lor din Valahia au fost arestați și întemnițați într-o închisoare turcească⁶⁰.

Într-un raport consular adresat de Hugot lui Damas, datând din 18 ianuarie 1825, precum și dintr-o notiță din aceeași lună, se vorbea de confiscarea veniturilor unor mănăstiri închinat. În raportul din 18 ianuarie, consulul francez pune pe seama acestei confiscări starea de bună dispoziție a domnului⁶¹. La 29 aprilie 1825, Hugot îi scria lui Damas din București despre vacanța scaunului episcopal de la Buzău, al cărui titular se retrăsese la fosta sa mănăstire. În alegerea noului episcop, s-au implicat atât mitropolitul, cât și domnul⁶².

La începutul epocii regulamentare, Bois-le-Comte constata starea de ignoranță a clerului, lipsit de seminarii unde să se formeze, ghidându-se doar după interesul particular, fiind conservator, închistat și alergând după averi. Cum până la mijlocul secolului al XIX-lea încă se practica scrierea cu caractere slavone, trecerea la alfabetul latin era privită de mitropolit drept un atentat împotriva religiei ortodoxe și chiar a anunțat că-i va excomunica pe cei care-l vor folosi⁶³. La 14 mai 1834, diplomatul francez scria că aproape toată populația Moldovei era de religie ortodoxă, fapt care conferea un ascendent Rusiei. Totuși, în Moldova mai existau și 40.000 de catolici și 1.000 de protestanți, proveniți din rândurile populației emigrate din Transilvania și Polonia. Invazia treptată a evreilor, îngăduită și de primul domn regulamentar, era considerată drept un flagel⁶⁴.

Câteva luni mai târziu, Mimaut îl informa pe Rigny că la Iași preoții au făcut rugăciuni pentru ploaie, din cauza secetei care făcea ravagii de mai bine de cinci săptămâni⁶⁵.

⁶⁰ Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XVI, p. 1109.

⁶¹ Idem, *Documente privitoare la istoria românilor*, volumul XVII, *Correspondență diplomatică și rapoarte consulare franceze (1825-1846) culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, publicate după copiile Academiei Române de Nerva Hodoș*, Inst. de Arte grafice Carol Gobl, București, 1913, p. 2-3.

⁶² *Ibidem*, p. 16-17.

⁶³ *Ibidem*, p. 353-354.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 362.

⁶⁵ Printr-un raport consular datând din 14 august 1834. *Ibidem*, p. 408-409.

Consulul francez de la Iași, Huber aprecia la 21 martie 1841 că din cei 1.100.000 de locuitori câți număra Moldova la vremea aceea, 1.001.000 erau ortodocși, 58.100 catolici și 40.000 evrei. Din populația Moldovei, 5.706 erau preoți, 1.593 călugări și 2.102 călugărițe. Bunurile bisericii ortodoxe erau „considerabile”, fiind compuse din terenuri agricole, păduri, vii a căror valoare era estimată la 1.063.000 de ducați⁶⁶.

Cunoscutul publicist J. A. Vaillant a vizitat mănăstiri românești și a făcut diferența dintre călugării săraci de la Ialomicioara și bogăția celor care conduceau mănăstirile Horezu sau Hangu⁶⁷. La schitul de la Ialomicioara, călătorul francez se bucurase de ospitalitatea starețului, care, deși sărac, le-a oferit călătorilor „culcușul său” „cu apa care curgea din belșug și limpede în fundul întunecoasei sale abații”⁶⁸.

La 1840, Edouard Thouvenel remarca lipsa monumentelor din capitala valahă, suplinită de existența a numeroase biserici, fondate, în opinia călătorului francez, cu ceva vreme în urmă mai mult din superstiții sau remușcări. Potrivit aceluiași oaspete occidental, statuile diforme, frescele, picturile cu subiecte religioase sau profane care împodobeau edificiile de cult alcătuiau un amestec comic, dar în același timp și „un model perfect de prost gust”⁶⁹.

Călătorii și consulii francezi care au ajuns în Principatele Române în ultimul sfert al veacului al XVIII-lea și în prima jumătate a celui următor au sesizat pe bună dreptate apartenența acestui spațiu la ortodoxie. În general, atunci când pomenesc de religia dominantă a celor două provincii, ei o denumesc „greacă”. De altfel, este cunoscut faptul că termenul de „grec” a desemnat în Occident până pe la 1821, atât poporul grec, cât și membrii

⁶⁶ *Ibidem*, p. 799, 800.

⁶⁷ J. A. Vaillant, *La Roumanie ou Histoire, Langue, Littérature, Orographie, Statistique des peuples de la langue d'or, Ardaliens, Valaques et Moldaves, résumés sous le nom de Romans*, vol. II, Paris, 1844, p. 303, 360-365, 412-413; D. Berindei, *Mărturia lui J. A. Vaillant asupra societății românești prepașoptiste*, în volumul *României și Europa în perioadele premodernă și modernă*, București, 1997, p. 131.

⁶⁸ J. A. Vaillant, *op. cit.*, vol. III, Paris, 1844, p. 302; D. Berindei, *op. cit.*, p. 132-133.

⁶⁹ C. Durandin, *Istoria românilor*, traducere de L. Buruiană-Popovici, prefață de Al. Zub, Iași, 1998, p. 73.

confesiunii ortodoxe. Tot ei au remarcat faptul că bisericile și mănăstirile erau singurele construcții din piatră de prin acele părți. Nu de puține ori, oaspeții străini asociau bunăstarea cu edificiile religioase întâlnite. Raportându-se la realitățile din Europa Apuseană, unii călători francezi remarcău influența orientală: spre exemplu, d'Antraigues era deranjat și, totodată, surpris de lipsa scaunelor din reședința episcopală de la Huși, în timp ce d'Hauterive, catolic, insista asupra îndărătniciei cu care ortodocșii țineau numeroasele posturi de peste an, declarându-se nedemn de acel regim. Altădată, generalul conte de Langeron compara bisericile din Principate cu grajdurile din Anglia sub aspectul ornamentelor și al lipsei curățeniei, în timp ce soția consulului francez de la Iași, Christine Reinhard observa cu surprindere că preoții și călugării ortodocși se bucurau de o mai mare libertate decât cei catolici, putând chiar să primească oaspeți. La rândul-i, François Recordon nu putea să nu observe lipsa chipurilor cioplite din biserici, lipsă suplinită din plin de prezența icoanelor și a frescelor. În majoritate catolici, călătorii francezi au făcut adeseori tot felul de paralelisme cu situația din apusul continentului, cu riturile și ritualurile proprii confesiunii religioase. Mulțimea posturilor de peste an și strictețea cu care erau respectate de fețele bisericești, uneori chiar și de unii credincioși, au atras atenția unor oaspeți francezi precum contele d'Hauterive, soții Charles și Christina Reinhard sau Recordon.

Nu de puține ori, dar pe bună dreptate, francezii au fost destul de critici la adresa clericilor ortodocși: era cazul lui d'Antraigues, al lui Hacquet, Parant, Pertusier sau Bois-le-Comte, care remarcău, printre altele, ignoranța oamenilor bisericii, corupția generalizată în rândurile lor, precum și goana perpetuă după bogății. Acestor acuzații grave li se adăuga uneori și desfrânarea. Interesant este cazul lui d'Hauterive care, în memorialul său de călătorie, a avut cuvinte laudative la adresa preoților ortodocși, de la care aflase o mulțime de detalii despre bătălia de la Stănilești, de pe Prut, din 1711; în 1787, în cadrul unui memoriu prezentat domnitorului fanariot Alexandru Ipsilanti, călătorul francez îi pune pe clericii ortodocși într-o lumină destul de nefavorabilă. Alteori, avem de-a face cu episoade de-a dreptul hilare: medicul Balthazar Hacquet istorisea, printre altele, în jurnalul dedicat călătoriei sale prin Bucovina și Moldova, ce explicații primise de la egumenul de la Putna cu privire la picturile ce împodobeau

peretii edificiului religios, egumen care era încredințat că îngerii suiau pe scară deoarece tocmai năpârliseră.

Observatorii străini au remarcat și trăsăturile proprii edificiilor religioase, artei ecleziastice din cele două Principate, trăsături care nu le-au fost întotdeauna pe plac: Hacquet menționa pictura interioară și exterioară a mănăstirilor din Bucovina, în timp ce Recordon sau Thouvenel insistau asupra icoanelor și a frescelor care împodobeau bisericile ortodoxe. Hacquet chiar rezuma câteva caracteristici ale picturii religioase ortodoxe: figurile alungite, sfinții reprezentați întotdeauna cu barbă, trupurile firave, slăbănoage.

O serie de superstiții, de credințe care circulau printre oamenii de rând, întreținute uneori și de oamenii bisericii, le-au atras atenția contelui d'Antraigues, consulului Reinhard, medicului Balthazar Hacquet, lui Recordon, Mimaut sau Pertusier. Catalogate de observatorii străini drept niște absurdități, episoadele istorisite în memorialele lor de călătorie stau mărturie a imaginarului oamenilor acelor vremuri, a ignoranței credincioșilor și uneori chiar a clericilor. Din memorialul de călătorie al medicului Hacquet, se poate lesne trage concluzia că în așezările rurale preotul reprezenta o autoritate: atunci când, trecând prin Zvoriștea, a aflat despre originile boierului Șeptilici, acesta l-a asigurat pe eruditul francez că popa din sat putea să certifice veridicitatea acelor informații.

Parcurgând și analizând aceste izvoare, încercând o reconstituire a vieții religioase, a organizării ecleziastice din Principatele perioadei prepașoptiste, ochiul avizat al istoricului va remarca și unele exagerări (contele d'Hauterive pomenea de pretențiile preoților de a deveni episcopi sau de faptul că în Țara Românească toate bisericile erau pustii) sau erori (Hacquet îl numea pe Daniil Sihastrul, Toma sau pomenea de inscripțiile în limba moldovenească, în timp ce Bacheville pomenea de existența unui patriarh în Moldova la 1817, iar Thouvenel – de statuile diforme din bisericile din București).

Vizitatorii francezi au nominalizat adeseori în scrierile lor unele edificii de cult: Hacquet pomenea de mănăstirile Putna și Sucevița, remarcând totodată și starea deplorabilă a bisericilor și reședințelor clerului din Rădăuți; Christine Reinhard a vizitat în iulie 1806 mănăstirea Argeșului, iar în luna august a aceluiași an – mănăstirea Neamț; pe la

Curtea de Argeș au mai trecut căpitanul Thomassin și Cochelet; Recordon amintea de mănăstirile Mărcuța și Cotroceni, precum și de edificiile reprezentanților altor culte, în timp ce Vaillant, care s-a arătat favorabil clerului ortodox, fusese găzduit la Ialomicioara, Horezu și Hangu.

Episoade din trecutul poporului român au fost menționate mai în detaliu sau doar în treacăt de câțiva dintre observatorii francezi prepașoptiști: Hacquet își amintea că văzuse la Putna mormântul marelui Ștefan voievod, în timp ce d'Antraigues obținuse de la preoții de prin partea locului informații amănunțite despre confruntarea dintre oștile sultanului și cele ale țarului Rusiei de la Stănilești, din vara anului 1711. Legenda despre construirea mănăstirii Argeșului se regăsește menționată la Christine Reinhard, la Cochelet și la căpitanul Thomassin, în timp ce Recordon vorbea, preluând probabil informația dintr-o altă sursă, de răspândirea religiei creștine în spațiul locuit de români încă din secolul al IV-lea.

Prezența altor culte a atras, negreșit, atenția călătorilor francezi. Aceștia au acordat mai multă atenție catolicilor: este vorba de contele d'Hauterive, de Reinhard, care ar fi dorit să le acorde celor 20.000 de credincioși catolici protecția franceză, de Recordon, de Fornetty care le aproxima numărul la 1816 la vreo 23.000, stabiliți cu precădere în zona Bacăului, despre Bois-le-Comte, care vorbea de vreo 40.000 la 1834 sau despre Huber, care oferea la 1841 informații extrem de exacte despre numărul credincioșilor ortodocși, catolici și evrei din Moldova, dar și despre numărul de clerici din comunitățile respective. În scrierile lui Recordon, Bois-le-Comte, Huber mai erau amintiți armenii, luteranii, calvinii, evreii. De remarcat că celor din urmă călătorii francezii nu li s-au arătat prea favorabili.

Majoritatea călătorilor au subliniat faptul că apartenența la ortodoxism și apropierea de Rusia, ascendentul acesteia în zonă au condus la o izolare a Principatelor Române față de Europa apuseană⁷⁰.

⁷⁰ G. Bădărău, *Europa Apuseană ca model politic (sfârșitul sec. XVIII-începutul sec. XIX)*, în *AȘUI, Istorie, XLII-XLIII, 1996-1997, Supliment – Național și social în istoria românilor. Profesorului Gheorghe Platon la a 70-a aniversare*, p. 202; Gh. Platon, *Revoluțiile române din secolul al XIX-lea, expresii ale luptei pentru eliberare socială și*

Unii oaspeți francezi au avansat idei revoluționare, irealizabile chiar, la vremea aceea, în ochii locuitorilor celor două Principate, precum secularizarea mănăstirilor închinată.

Conținând informații dintre cele mai diverse cu privire la organizarea bisericească, reședințele episcopale, venituri, superstiții, aspectul edificiilor de cult, veșmintele preoților, procesiunile organizate pentru ploaie în urma perioadelor de secetă prelungită, respectul arătat de români moaștelor sfinților și icoanelor, schimbările survenite după revoluția lui Tudor Vladimirescu, situația mănăstirilor închinată, relatările călătorilor francezi oferă o imagine extrem de interesantă, pitorească și detaliată cu privire la realitățile legate de aspectele spirituale, chiar dacă uneori ele pot fi subiective, chiar răuvoitoare pe alocuri sau alteori de-a dreptul malițioase. Ele sunt cu atât mai interesante cu cât sunt mărturii „oculare” ale reprezentanților unei alte lumi, cea occidentală, ai reprezentanților unor alte culte.

*L'ORGANISATION DE L'EGLISE, LES CROYANCES, LES
SUPERSTITIONS ET LES COUTUMES DANS LES PRINCIPAUTES
ROUMAINES DANS LA VISION DES CONSULS ET DES VOYAGEURS
FRANÇAIS AVANT LA REVOLUTION DE 1848*

(Résumé)

Avant la révolution de 1848, l'Eglise a joué un rôle essentiel sur le territoire les Principautés Roumaines dans les rapports entre la société et l'Etat. Le décalage culturel spécifique à cet espace-là concernant la civilisation occidentale, y inclus celle française, a influencé les opinions des consuls ou des voyageurs. Il est nécessaire de suivre et juger les textes que ceux-ci ont laissés sur les réalités de leur âge, pas seulement en tant que sources narratives, mais aussi comme exposantes des valeurs sociales, des traditions, des mentalités ou des options idéologiques de leurs auteurs. Les observateurs français, soient-ils des secrétaires, des précepteurs des princes régnants ou des boyards, des émissaires politiques ou "diplomates" itinérants ou accrédités aux offices consulaires de Bucarest ou Iași, des militaires, des publicistes, des immigrants,

națională, în volumul De la constituirea națiunii la Marea Unire. Studii de istorie modernă, vol. I, Iași, 1995, p. 46.

des gens avec des préoccupations scientifiques ou mercantiles, manifestant des différences de mentalité ou d'options politiques vis-à-vis les autochtones, ont surpris l'organisation ecclésiastique, les croyances, les superstitions et les coutumes des gens ordinaires. L'appartenance à l'orthodoxie et l'approche de la Russie a conduit, à leur avis, à une isolation des Principautés de l'Europe occidentale. Les observateurs français ont également surpris, la présence d'autres cultes: Juifs, arméniens, protestants, luthériens, catholiques; pourtant, les orthodoxes y étaient majoritaires.